

Kodu mitmemõõtmeline tähendus

Valev Uibopuu pagulasaastad

ANNA HUKKA

Valev Uibopuu (1913–1997) põgenes 1943. aastal Soome ja seejärel Rootsi, kus ta elas kuni surmani. Ta oli eesti pagulaskultuuri keskseid kujusid, kelle tegevus kirjaniku, kirjastaja, toimetaja, õppejõu ja keeleuurijana jäigi peamiselt pagulasaastatesse. Õige pea pärast Rootsi jõudmist sai Uibopuu tööd ajalehes Välis-Eesti, mistõttu elas ta järgmised kümme aastat Stockholmi lähistel: aastatel 1944–1946 Enebybergis ja Näsbyparkis, 1946–1953 Hägerstenis. 1953. aasta sügisel kolis ta Helsingisse oma esimese abikaasa, soome kirjaniku ja toimetaja Tuuli Reijoneni juurde, kui oli ületamatuna tunduvate raskuste tõttu lõpetanud töö Välis-Eesti juures. 1954. aasta alguses alustas Uibopuu tööd Eesti Kirjanike Kooperatiivis Lundis, kus ta ka elas oma elu lõpuni. Kogu pagulaspõlve kestnud loomeperioodil avaldas Uibopuu kokku viis novellikogu ja seitse romaani.

Uibopuu elule paguluses heidavad valgust tema tuhanded säilinud kirjad sadadele eri adreessatidele, mida säilitatakse Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis ja Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. Uibopuu kirjasõprade võrgustik ulatus mitmele mandrile ja oli tema pagulaselu oluline osa. Kõige avaram, pikaajalisem ja ehk ka isiklikum kirjavahetus oli tal Reijoneniga (aastatel 1944–1993). Nii neis kui ka paljudes teistes kirjades kirjutas Uibopuu oma elust paguluses ja Rootsiiga kohanemisest.

Uibopuu elu on uuritud ka varem, hõlmavaim uurimus on Ülo Tontsu biograafia „Valev Uibopuu. Elu ja loomingu lugu” (2004), kus on ohtralt kasutatud Eesti Kirjandusmuuseumis talletatavaid kirju. Varem ei ole aga kogu Uibopuu kirjade arhiivi põhjal uuritud tema pagulaskogemust.

Artiklis vaatlen pagulaspõlve kodukogemust, mis kajastub Uibopuu kirjades. Kirjades ei puudutanud Uibopuu kuigivõrd oma teoseid ega neis kujutatud kodusid, niisiis olen tema loomingu kõrvale jätnud. Egodokumendid, nagu kirjad, pakuvad elavaid pildikesi argielust ning kodu- ja kodutuskogemusest (Blunt, Dowling 2006: 33–34). Esmalt määratleni lühidalt, mida pean silmas *kodu* all, ning vaatlen kronoloogilises järjekorras Uibopuu muljeid tema pagulaspõlve elupaikadest ja nende suhet kodutundega. Seejärel süvenen Rootsis kodunemisse ja kodumaa tähendusse ennekõike nostalgia ja koduigatsuse kaudu. Nii liigun üksikjuhtumeid pidi tähenduste moodustumise ning osade summa ehk terviku poole, mille juures on abiks olnud materjali hermeneutiline lugemine (vt nt Gadamer 2004).

Kodukogemus

Kodu mõiste kaudu avaneb see, kuidas tunnetavad ja mõtestavad inimesed oma sotsiaalset lähiümbrust. Sotsioloog Paolo Boccagni (2016: 1–11) järgi käsitlengi kodu „mõistelise läätse”, läbi mille vaatlen Uibopuu igapäevaelu paguluses. Minu eesmärk on uurida, kuidas kujuneb paguluses kodu ning mida tähendavad pagulase jaoks kodu ja kodunemine.

Kodu tähendus on avatud ja mitmemõõtmeline: see teiseneb kogu aeg ja kodukogemus muutub vastavalt elukäigule (Boccagni 2016: 1–4). Kodu ei ole niisiis automaatselt olemas, vaid seda luuakse pidevalt (Blunt, Dowling 2006: 23). Kodu seostatakse tihti mõne paiga või kohaga, seega tähistab see inimese erilist suhet paigaga (nt Boccagni 2016: 4). Konkreetsemalt mõistetaksegi kodu elukohana: maja või korterina, mis peale füüsilise kaitse võib inimesele pakkuda psühholoogilist turvatunnet ja eneseväärikust, samuti väljendada majanduslikku ja ühiskondlikku staatust (Daly 1996: 149). Nii võib elukoht aidata pagulastel ja varjupaigaotsijatel ennast uues ühiskonnas sisse seada (Kissoon 2015: 11–12), andes neile turvatunde ja iseseisvuse, samuti võimaldades hinge tõmmata katseist lõimuda ning pälvida tunnustust ja saavutada kindel positsioon (Renaud, Gingras 1998, viidatud Kissoon 2015: 11 järgi).

Peale elukoha võidakse koduna kogeda ka teisi paiku, näiteks naabruskonda, linnaosa, riiki või lausa maailma, millega seostuvad eri kujutuspildid ja kultuurilised tähendused. Kodul on niisiis ka abstraktsem, kujutluslik ja emotsionaalne mõõde. Geograafide Alison Blunti ja Robyn Dowlingi (2006: 254) järgi tähendabki kodu nii füüsilist paika kui ka sellega kaasas käivaid tundeid. Näiteks seonduvad koduga osalus ja vabadus (Kissoon 2015: 17, 23; Arnold 2004), samuti intiimsus ja kuuluvus (Blunt, Dowling 2006: 2). Viimase all pean silmas emotsionaalset pidet, tunnet, et ollakse kaitstud ja „nagu kodus” (Yuval-Davis jt 2006: 2).

Eespool mainitud koduga seonduvad kujutlused ja emotsioonid ei esine aga alati tegelikus elus. Turvatunne, tuttavlikkus, kuuluvus ja kontroll võivad muutuda ka isenda vastanditeks, kui kodu ei täida talle esitatud ootusi. Nii võib juhtuda näiteks põgenikega, kellel on kehvemad võimalused luua lootustele vastav kodu. (Boccagni 2016: 13–14) Kodu kui „läätse”, läbi mille vaadata sisserändajate igapäevaelu, võibki rahvusliku ja paikse lõimumise asemel näidata hoopis segregatsiooni või ühiskondlikku eraldatust (Kissoon 2015). Nõnda on koduga olemuslikult seotud ka võimusuhted ja sel on poliitiline mõõde (vt Blunt, Dowling 2006).

Tugevasti seonduv koduga veel identiteet (Arnold 2004: 48), kuigi see mõiste on laialivalgub. Kogemustele keskendudes mõistan identiteeti inimese arusaama ja kogemusena iseenesest (Nousiainen 2004: 18). Kodu sümboliseerib minadust ja mina-identiteeti, kuivõrd pakub kohta eneseteostuse, eraelu ja intiimsuhete jaoks (Arnold 2004: 57–58). Sellised intiimsed, tähenduslikud, väljakujunenud ja tugevad suhted on näiteks pere, sugulaste, sõprade ja naabritega (nt Boccagni 2016: 4, 11–12; Brah 1998: 4). Niisiis luuakse kodu sotsiaalsete ja emotsionaalsete suhete kaudu (Blunt, Dowling 2006: 23) ning seetõttu võib isegi rahvus osutada kodule või kodukogemusele (Al-Ali, Koser 2002: 5).

Antropoloogide Nigel Rapporti ja Andrew Dawsoni järgi „[o]n inimene kodus siis, kui viibib kognitiivses keskkonnas, milles ta saab teha kindlaks kujunenud argiseid toimetusi ja mis väljendab kõige paremini tema identiteeti. [...] [K]odu moodustavad kindlaks kujunenud toimingud, tavapärased ja korduvad suhtlusaktid, riietumis- ja pöördumislaidid, mälestused ja müüdid, inimese peas leiduvad lood.” (Rapport, Dawson 1998a: 7–10) Samamoodi nagu identiteet, luuakse kodu sellest enesele ja teistele lugusid jutustades (Rapport, Dawson 1998b: 33). Või teistpidi: inimesed on kodus oma eluloos (Berger 1984: 64). Rapporti ja Dawsoni määratluses kuulub kodu liikuvasse ja muutuvasse maailma, mistõttu ka kodu ise peab olema liigutatav. Et jõuda tõelise kuuluvustundeni, kodus olemiseni, peab inimene kõigepealt paigast liikuma – ennast võõrandama. Väljaränne või pagulus pakuvadki võimalust enese paremaks tundmaõppimiseks. Sellest ideest lähtudes esitavad Rapport ja Dawson kodu mõiste esialgse määratluse: kodu on koht, kus inimene tunneb ennast kõige paremini, st kõige rohkem, kuigi mitte ilmtingimata kõige õnnelikumana. (Rapport, Dawson 1998a: 7–9)

Artiklis vaatlen kodu, mis moodustub Uibopuu kirjutatud „lugudes”, koduga seostuvat iseene tundmist, mis põhineb nii kadunud, nostalgilisel kodul kui ka olevikulisel, paguluses loodud kodul. Nostalgia all mõistan igatsust kodu järele, mida enam ei ole või ei ole kunagi olnudki, niisiis igatsust mõne teise aja, näiteks lapsepõlve järele (Boym 2001: xiii–xv). Uibopuul seostuvad kodu või kodudega tugevasti kindlad paigad, mistõttu mõistan kodu ka paiga ning sellega haakuvate tunnete ja kujutluste suhtena. Järgnevalt vaatlen, mida tähendab Uibopuu jaoks kodu, kuidas see kujuneb välja paguluses, mida Uibopuu kodult ootab, kuidas ootused ja lootused teoks saavad ning missuguseid kuuluvus- või väljajätustundeid see tekitab.

Eestist põgenemine, pagulaslaagrid ja esimesed elupaigad Rootsis (1944–1946)

Saksa okupatsiooni ajal, 1943. aasta suve lõpus põgenes Uibopuu Soome. 1944. aasta septembris sõlmis Soome aga Nõukogude Liiduga vaherahu ja nõustus loovutama Nõukogude Liidule „kõik riigis viibivad Nõukogude ja nende liitlaste sõjavangid, samuti interneeritud ja vägisi Soome toodud Nõukogude kodanikud” (Hyry 2011: 105). See tekitas rahutust ja hirmu ning ebakindlas olukorras lahkus suur osa eesti pagulastest kiiresti maalt. Ka Uibopuu sõitis 24. septembril 1944 Rootsi. Soome jäi tema värske abikaasa Tuuli Reijonen.

Uibopuu esimesed kokkupuuted Rootsiga olid pagulaslaagrites: Kummelnäsi ajutises laagris (SKS KIA 1387:1:6, 2. X 1944), samuti Vikingshilli ja Sigtuna laagris (SKS KIA 1387:1:4, 27. IX 1944; SKS KIA 1387:1:7, 5. X 1944). Juba Sigtunas pakuti Uibopuule tööd Stockholmis tegutseva, pagulastele suunatud eestikeelse nädalalehe Välis-Eesti toimetuse sekretärina (SKS KIA 1387:1:8, 10. X 1944). Amet võimaldas laagrist lahkuda, kuna selle kaudu sai Uibopuu Stockholmis elamise ja töötamise loa (SKS KIA 1387:1:10, 14. X 1944). Veel Sigtunas olles õnnestus Uibopuul leida ka ajutine väike üürituba Stockholmi lähedal Enebybergis. Sinna kolis ta 1944. aasta oktoobri lõpus. Tuba oli nii väike, et kõlbas vaid ööbimispaigaks, aga

sellest hoolimata tundus tuba, „minu väikene boks”,¹ algul soe ja päikeseline (SKS KIA 1387:1:15, 24. X 1944). Koduseks tegid selle ka teised lähistel elavad eestlased (SKS KIA 1387:1:26, 19. XI 1944). Varsti hakkas elupaik siiski tunduma „vangikongi meenutava punkrina”, mis rusus Uibopuud nii, et ta kirjutab hetkedest, mil ei tea, mida teha või kuhu kaduda (SKS KIA 1387:1:53, 17. III 1945). Uue elukoha leidmist raskendasid aga rahapuudus, suur nõudlus korterite järele ja rootsi keele mitteoskamine (SKS KIA 1387:1:50, 7. III 1945).

Raskendavatest asjaoludest hoolimata leidis Uibopuu varsti suveks uue korteri eelmise lähedal (SKS KIA 1387:1:53, 18. III 1945). Tuba jättis mugava ja valge mulje (SKS KIA 1387:1:61, 16. IV 1945), samuti tundus kodune (SKS KIA 1387:1:69, 13. V 1945), kusjuures kodusust lisasid nõorist punutud vaibad, just sellised, „nagu ema maal tegi” (SKS KIA 1387:1:61, 16. IV 1945). Ka oma järgmise, 1946. aasta suve elupaigast Näsbyparkis leidis Uibopuu kodumaad meenutavaid asju. Näiteks tuletas esimesel öhtul seina ääres nähtud öitsev nõges meelde Eesti koduõue, kus talli taga kasvas palju samasuguseid (SKS KIA 1387:1:150, 16. VI 1946). Selline vana ja uue kõrvutamise on pagulaste kohanemisstrateegia uude kohta sisseelamisel (Ritivoi 2002: 94): pagulane projitseerib olevikukeskkonna tuttavale minevikukeskkonnale, tekitades nii uue ja vana vahelise analoogia.

Püsiv elukoht Sparbanksvägenil Stockholmis (1946–1953)

1946. aasta septembri lõpus leidis Uibopuu viimaks püsivama, uhiuue korteri Stockholmis Hägersteni linnaosas Sparbanksvägenil (SKS KIA 1387:1:156, 13. IX 1946). Kohe pärast sissekolimist kirjutab ta Reijonenile korteri teemal pika kirja. Täpselt kirjeldanud kõigi mööbliesemete paigutust eri tubades, märkis ta: „On valge, soe ja avar. Peab ütlema, et ma ei ole elus varem elanud nii „lialt” kui nüüd pagulasena. Aga see kõik hirmutab mind ja ma ei tunne end õnnelikuna. Ma kardan saatust ja nüüd olengi pähe võtnud, et varsti variseb see kõik kokku.” (SKS KIA 1387:1:161, 4. X 1946) Pagulasel, kelle jaoks ebakindlusest on saanud püsiv olukord, võib olla raske uskuda, et elu on taas kindlam ja rahulikum.

Esimesel Sparbanksvägeni pühapäeval kirjutab Uibopuu, et korteris on „õige kodutunne, nii vaikne ja turvaline on siin oma uste taga” (SKS KIA 1387:1:162, 6. X 1946). Anni Vilkkko (1998: 28) järgi tekib selline „kodutunne” õdususest ja kuhugi kuulumise tundest. Stephen Castles ja Alastair Davidson (2000: 130) lisavad kuuluvustundele ka turvatunde, mis Uibopuu kirjast hästi välja tuleb. Kodu on turvaline ka selle poolest, et see on koht, kus inimene saab ise otsustada, missugused väärtused ja käitumisviisid on sobilikud (Castles, Davidson 2000: 130), ja see võib olla eriti oluline pagulasele, kes on pidanud kolima võõrasse keskkonda. Korter hakkaski Uibopuule päev-päevalt üha kodusem tunduma (SKS KIA 1387:1:168, 3. XI 1946; 1387:1:169, 10. XI 1946). Kui talle 1948. aasta lõpus pakuti korteri vahetamist Skans-tulli, kirjutab ta, et ei taha praegusest kodust lahkuda, kuna see on saanud nii arm-

¹ Kirjavahetus Tuuli Reijoneniga toimus peamiselt soome keeles, sealt pärit tsitaadid on siin ja edaspidi tõlgitud. – *Toim.*

saks (SKS KIA 1387:1:294, 12. XII 1948). Kavandades 1953. aastal kõigepealt Soome ja seejärel Lundi kolimist, kirjutas Uibopuu jällegi, et korterist loobumine kurvastab teda: „See valge tuba on kuidagi nii armsaks saanud” (SKS KIA 1388:1:18, 5. VII 1953). Veidi hiljem lisas ta, et mõtleb „õige kurval meelel selle kodu peale, just nagu ootaks ees täiesti uus ja tundmatu teekond” (SKS KIA 1388:1:20, 15. VII 1953).

Lund: Rootsi kodu leidmine pärast sisseelamisraskusi (1954–1997)

Uus ja tundmatu teekond algas, kui Uibopuu kolis 1953. aastal Stockholmist ära, olles seal elanud üheksa aastat. Ta veetis kõigepealt sügise Soomes ning reisis aasta lõpus Euroopasse ja Põhja-Aafrikasse (EKM EKLA, f 341, m 60:27, 6. X 1953, 15. XI 1953). 1954. aasta alguses kolis ta Eesti Kirjanike Kooperatiivi (EKK) kirjastuse ameti tõttu Lundi. Jaanuaris kirjutas ta Reijonenile, et on leppinud mõttega, et tal „tuleb elada” Lundis „palju aastaid” (SKS KIA 1388:1:26, 23. I 1954). Kõigepealt elas ta hotellis (SKS KIA 1388:1:23, 13. I 1954; 1388:1:24, 17. I 1954), seejärel mitmes ajutises korteris (Spolegatanil, Bohusvägenil, Tunavägenil ja Sofiavägenil).

Töö Lundis osutus raskeks (SKS KIA 1388:1:83, 23. I 1954) ja elamistingimused ebarahuldavaks (nt SKS KIA 1388:1:65, 29. IX 1954; 1388:1:77, 2. XII 1954). 1954. aasta suvel Soomes puhkusel olles hakkas Uibopuu kahtlema, kas naasebki Lundi. Ta kirjutas kolleeg Bernard Kangrole, et ei taha endistviisi edasi elada ja et teda ahvatleb, „[n]agu mõnestigi enne”, mõte Soome jääda, sest seal on juba kodu, „mida tööpoolest koduks võib nimetada” (s.o abikaasa kodu ja pere), ning võimalus leida nii korralik elupaik kui ka inimväärne töö küllaldase palga eest (EKM EKLA, f 341, m 60:27, 21. VII 1954).

Uibopuu otsustas siiski Lundi tagasi minna. Oma pisikesest Lundi korterist kirjutas ta Reijonenile, et tal on kohanemisraskused, „nii nagu mul alati pärast kolimist on” (SKS KIA 1388:1:54, 22. VIII 1954). Ta tundis end Lundis pidetult ja kartis, et on võimetu „normaalseks, õnnelikuks eluks”. „Kardan väga, et olen maailmas nii palju ringi hulkunud, rännanud ja edasi-tagasi pendeldanud ja üha olnud ajutises olukorras, kus ma kas igatsen lahkuda või on mind kusagilt minema aetud, nii palju, et sellest ongi saanud minu tõeline olek ja et õnnelikum ja parem oleks minu jaoks veel rängem koorem” (SKS KIA 1388:1:54, 22. VIII 1954).

Ebarahuldavatest elamisoludest, korterivahetustest ning tervist kurnavast tööst tulenenud kolimismõtted läksid üle, kui EKK otsustas hankida villa, kus kirjastus sai paremad tööruumid ja Uibopuu ametikorteri. Uibopuu kolis Fjeliävägeni villasse 30. aprillil 1956 ja kirjutas sealt kohe õhinal, kuidas ta korterit endale koduks kujundab. Esimest päeva uues elukohas kirjeldas ta nii: „Hommiikul keetsin enesele muidugi uues köögis kohvi ja see oli imeline tunne” (SKS KIA 1388:1:140, 2. V 1956). Paar nädalat majas elanuna oli Uibopuu ikka veel rahul:

Pea ütlema, et maja muutub päev-päevalt hubasemaks ja ilusamaks. Olen sellest suures vaimustuses. Olin just köögis pealelõunakohvi joomas. See oli nagu muinas-

jutt. Päike paistis sisse, põrand helkis rohekassiniselt, seintel sädeles kollast ja need kardinad sobivad suurepäraselt, laud ja toolid mõjuvad harmooniliselt. Puudu on veel üks tool ja taburet, laelamp ja ehk mõni sobiv vaip, siis on kõik täiuslik. Ka ülevaht toas (selles väikeses) tunnen end suurepäraselt. Seal saab hästi lugeda. (SKS KIA 1388:1:142, 13. V 1956)

Ka mõni aasta hiljem paistis Uibopuu eluga Lundis rahul olevat. Tema kodunemine Lundis paigutub aga eesti pagulaste jaoks raskesse ajajärku, kus mõisteti, et pagulus kestab veel kaua (Annus jt 2001: 352). 1950. ja 1960. aastate vahetusel hakkas pagulasliikumine vaibuma ja paljud pagulased hakkasid jõudma asukohamaa keskklassiga ühele tasemele. Ühiskondlikule tõusule aitas kaasa eestlaste valmisolek koolis käia ja haridust saada. (Raag 1995: 373) See paistab silma ka Uibopuu tegevuses. Töö kõrvalt õppis ta Lundi ülikoolis peaainetena teoreetilist filosoofiat ja soomeugri keeli kuni aastani 1970, mil kaitses väitekirja (Tonts 2004: 173). Seejärel töötas ta kümme aastat Lundi ülikoolis (soome-ugri keelte lektorina ja seminarijuhendaja asetäitjana, samuti soome-ugri keelte instituudi juhatajana). Pensionile jäi ta 1980. aasta septembris. (Tonts 2004: 188–201)

Kuigi Uibopuu karjäär ülikoolis edenes kiiresti, tuli Rootsi akadeemilises maailmas ette ka kohanemiskrasi. Näiteks 1973. aastal kirjutas Uibopuu: „Sain liiga hilja selle nõudliku ameti peale ja nüüd – kuigi olen siin riigis elanud juba 30 aastat – tekitab tüli kohanematus siinsete oludega” (SKS KIA 1388:1:566, 3. X 1973). Siiski räägib edukas akadeemiline karjäär Uibopuu lõimumisest Rootsi ühiskonda. Kõige selgemini nähtub see rootsi keele õppimisest, kuna seda läks vaja ülikoolis töötades.

Uibopuu ja Reijonen lahutasid 1964. aastal ja seejärel abiellus Uibopuu eesti meditsiiniõe Malle Loesooga (Tonts 2004: 174). Suurema osa abieluaastatest olid Uibopuu ja Reijonen elanud eri riikides, kuna Reijoneni töö, tütar ja teised lähisugulased olid Soomes. Uibopuu jällegi ei tahtnud paguluse esimestel aastatel Soomes elada ebaturvalisuse tõttu, hiljem takistas Soome kolimist ka see, et Uibopuu tahtis olla eesti pagulaskogukonna lähedal ja töötada paguluses eesti kultuuri edendamise heaks. Ka Soome poliitiline olukord, soometumine ja välissuhete keskendumine väliseestlaste asemel Nõukogude Eestile muutis Uibopuu suhte Soomega jahedamaks (nt SKS KIA 1388:1:165, 7. X 1956; 1388:1:203, 15. X 1956; 1388:1:637, 7. IV 1980).

Koos uue naisega kolis Uibopuu eramajja Tunnbindaregatanil, kus ta elas elu lõpuni. Oktoobris 1964 kirjutas Uibopuu tädi Annale, et elab tõeliselt harmoonilist pereelu ja viimaks ometi on tal oma kodu (EKM EKLA, f 356, m 26:4, 27. X 1964).

Vastuoluline kodunemisprotsess

1945. aastal kirjutas Uibopuu Reijonenile, et tunneb end Rootsis võõrana, aga samal ajal ei tahtnud ta „hakata võõraste ees oma teesklema”, sest tema meelest ei pidanud see väliseestlaste esimeses põlvkonnas nagnii õnnestuma. Ta otsustaski jääda kõikjal võõraks, ükskõik kus või kui kaua viibib: „Tobe on olla keegi teine kui see, kelleks ollakse sündinud.” (SKS KIA 1387:1:111, 13. XI 1945)

Uue elukohamaaga ühtekuuluvuse tekkimist raskendasid ka mõned Rootsi ühiskonna tavad, mis tundusid veidrad ja võõrad. Uibopuu pani imeks näiteks rootslaste aeglust, bürokraatlikkust ja kodanlikkust, lubaduste jagamist ja „ametnikumentaliteeti” (nt SKS KIA 1387:1:119, 27. XII 1945; 1387:1:138, 3. V 1946; 1387:1:469, 7. XII 1952). Rootsis kodunemise tegi raskemaks seegi, et Uibopuu meelest ei leidnud ta seal lähedasi sõpru, ainult tuttavaid (SKS KIA 1387:1:279, 21. IX 1948). 1947. aasta kevadel taipas ta nagu unest ärgates, et on Rootsis elanud juba kaks aastat ja sellest hoolimata ei ole tal „ainsatki vaimsesse ringkonda kuuluvat rootsi tuttavat”, isegi mitte sellist, kelle oleks võinud esitada reisiloataotluses soovitajana (SKS KIA 1387:1:201, 23. IV 1947). Niisiis puudusid tal lähedased sotsiaalsed suhted, mis on osa kodu kujunemise kogemusest. Kui Uibopuu 1947. aastal Soomest suvepuhkuselt tagasi jõudis, kirjutaski ta, et tajub alles nüüd, kui „sihitu” võõrana ta end Rootsis tunneb (SKS KIA 1387:1:215, 13. VII 1947). Sama kordus 1952. aastal pärast suvepuhkust, kui Uibopuu koges Soomest Rootsi jõudes kohanemise raskusi ja tundis end „täiesti võõrana selles kohas ja siin maal” (SKS KIA 1387:1:448, 16. VIII 1952).

Uibopuu kavatseski korduvalt Rootsist ära kolida, muuhulgas Venetsueelasse tädi Alide juurde ning Lääne-Aafrika kulla- ja teemandikaevanduspiirkondadesse (SKS KIA 1387:1:192, 15. III 1947; 1387:1:297, 16. I 1949). Samal ajal aga sidus ta end mitut pidi Rootsiga, näiteks töö (Välis-Eesti, Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lundi ülikool) ja õpingute kaudu. Miski hoidis teda Rootsis: kodumaa oli lähedal, nii nagu ka esimese abikaasa kodumaa, lähedaseks saanud Soome. Pealegi oli Rootsis olemas aktiivne eesti kogukond. Seotusest Rootsiga jutustab näiteks Uibopuu kiri 1950. aasta sügisest: kui ta kuulis Rootsi kuninga surmast, üllatas ka teda ennast, et ta on „riigiga nii tugevasti seotud”, et surmateade teda tõeliselt liigutas ja südant lähedalt puudutas. Samas kirjas kirjutab ta veel, et tahab „ees ootavad tormid” parema meelega vastu võtta just Rootsis. (SKS KIA 1387:1:374, 29. X 1950) Juba esimestest pagulasaastatest alates oli Uibopuu tundnud Rootsi ees ka tänutunnet seepärast, et riik pakkus talle kaitset ja peavarju, ilma et selle eest oleks pidanud tasuma „ülüstustega” või näitama välja „erilist tänulikkust” (SKS KIA 1387:1:126, 24. III 1946).

Ka Uibopuu omaalgatuslikud rootsi keele õpingud näitavad, et ta tahtis Rootsi ühiskonda sulanduda. Alates paguluse algusest õppis ta iseseisvalt rootsi keelt (nt SKS KIA 1387:1:282, 27. IX 1948) ja käis rootsi keele tundides, tõsi küll, lühemate ja pikemate pausidega (nt SKS KIA 1387:1:162, 6. X 1946; 1387:1:185, 9. II 1947; 1387:1:404, 1. IX 1951; 1387:1:405, 21. IX 1951).

Side tugevnes ka Rootsi kodakondsuse taotlemisega, mida Uibopuu tegi paar korda (nt SKS KIA 1387:1:238, 12. XI 1947; 1387:1:441, 13. VI 1952). Kodakondsus tagas võrdsed õigused teiste elanikega, paremad töövõimalused ja riigi kaitse välisreisidel (Raag 2001: 181). Kodakondsust võib määratleda kontekstisidusalt ja mõista kui elatud kogemust (Lister 2007: 6). See tähendab, et peale juriidilise staatuse ja avaliku või poliitilise rolli on see ka isiklik, subjektiivne kuhugi kuulumise kogemus (Harinen 2000). Rootsi kodakondsus oli Uibopuule pigem praktiline vajadus kui soov oma rahvuskultuuri piiridest välja murda, aga samal ajal tähendas see uues elukohariigis paikseks jäämist ja leppimist sellega, et kodumaale naasmine venib. Esimese taotlusprotsessi jooksul muutus mõte Rootsi kodakondsusest siiski üha

võõramaks ja sellega seoses kirjutas Uibopuu: „Kuigi elan praegu jätkuvalt siin, on ikkagi tunne, et sellest ei saa mulle püsivat pinda ja ei ole õige lahkumist ette aimates hankida endale võõrast kodakondsust, mida kunagi ei saa pidada päris omaks” (SKS KIA 1387:1:288, 7. XI 1948).

„Võõrast kodakondsust” ei antudki Uibopuule esimesel taotluskorral ja nii seadsid ka Rootsi ametnikud omalt poolt takistusi sellele, et Uibopuul tekiks riigiga side. Seesugune ametlik asjaajamine näitab vastuvõtjariigi suhtumist pagulastesse: valitakse, kes on ära teeninud riigi kaitse, kes mitte, ning keda kontrollitakse, keda mitte. Sellise suhtumise kaudu tekitatakse kas kuulumise ja ühtsuse või väljajäetuse ja erinevuse tunne. (Kissoon 2015: 18)

Rootsi tõrjuvast suhtumisest hoolimata otsustas Uibopuu veel kord kodakondsust taotleda. Selle otsuse tegi ta „põhimõtteliselt ja teoreetiliselt”, kuigi miski tema sees võitles „nii tugevasti vastu”, et see oli „lausa füüsiliselt raske”. Kahtlustest hoolimata uuesti taotlusprotsessi alustanud ja saanud kutse vastavale „ülekuulamisele”, kirjutas Uibopuu, et läheb sinna „väga raske meelega, nagu tapalavale” (SKS KIA 1387:1:440, 8. VI 1952). Ta maadles nii kuuluvus- kui ka võõrustundega: tal oli tugev eesti identiteet, mida ta tahtis säilitada, ja paistab, et ta kartis Rootsi kodakondsuse vastuvõtmisega sellest midagi kaotada.

Uus taotlus rahuldati: 1953. aastal sai Uibopuust Rootsi kodanik. See tõi uusi tuuli nii praktilises plaanis kui ka tunnete ja kogemuste tasandil. Rootsi kodakondsus tagas Uibopuule kindlad õigused ja samal ajal muutis kindlamaks teadmise, et tema elu ja tulevik on nüüd Rootsis.

Paguluse taagast Uibopuu aga lahti ei saanud. Juba aastakümneid Rootsis elanuna paistis ta ikka kõikuvat kodunemise ja koduigatsuse vahel. Kodunemine tundubki olevat olnud Uibopuu jaoks vastuoluline protsess, kus võõrustunne üha püsis. Näiteks 1966. aastal kirjutas ta sõber Eino Parikkale, et tihti hiilib ligi masendus- ja lootusetustunne, millele „[p]ikad võõrsil veedetud aastakümned ei ole toonud loodetud lahendust” (EKM EKLA, f 356, m 24:6, 7. I 1966). Natuke hiljem kirjutas ta tädile, et on ikka veel „igavene võõras kõigil maadel, ükskõik kuhu” ka ei läheks (EKM EKLA, f 356, m 26:4, 24. XI 1968). Kuuluvustunde kasvust annab märku jällegi see, kui Uibopuu kirjutab, et raske oleks ette kujutada Rootsist enam kuhugi mujale kolimist, kuna „[l]ahtisuse tunne on muutunud päriskodumaaks” (EKM EKLA, f 356, m 30:43, 1. VII 1969). 1976. aastal kirjeldas Uibopuu tädi Annale kodunemist Rootsis nii:

Küsid, kas viimati ei olnud nii, et ei tahtnudki koju tagasi tulla [Ameerika-reisilt]. Ausalt öeldes, inimene on vist ikka harjumuste ori nii suurel määral, et kui oma tuttavasse eluringi tagasi jõuab, siis on hea meel. Hoolimata, et reis oli väga huvitav ja palju pakkuv, ei tahaks siiski mujal elada kui meie praeguses asukohas – välja arvatud muidugi meie vana, armas kodumaa. (EKM EKLA, f 356, m 26:4, 15. IX 1976)

Ka 1981. aastal tundis ta, et on Lundis „üsna hästi” kohanenud (EKM EKLA, f 356, m 29:11, 15. IX 1981), ja 1993. aastal pidas ta keskkonna poolest kõige kodusemaks maaks just Rootsit (EKM EKLA, f 356, m 20:7, 23. IX 1993).

Uibopuul aitas Rootsis oma kohta leida amet kirjaniku ja kirjastajana, aga enne-
kõike teadustöö, mille kaudu ta pääses ülikoolimaailma ning tänu rootsi keele osku-
sele ja rootsi kolleegidele ka Rootsi ühiskonda. Kodusust lisasid eesti kogukond
ja eesti tuttavad Rootsis, samuti abikaasa, kellega sai jagada elu rõõme ja muresid.
Rootsis kodunemist mõjutasidki eriti tugevasti argielu ja rahutunne (Uibopuu 1987:
153). Samal ajal ei seostunud Rootsi mälestusi lapsepõlvest, noorusest ega täis-
kasvanuea algusest, puudusid ka teised lähemad inimsuhted, näiteks sugulastega.
Rootsis elamise suurimaid varjukülgi oligi see, et vananedes ei olnud ümberringi
tugivõrgustikku – ühtegi omast, kellele saaks haiguse puhul oma olukorrast kirju-
tada või kellelt vajadusel abi paluda (EKM EKLA, f 356, m 26:4, 25. XII 1977).

Rootsi ühiskonnas tekitas veel hiljemgi raskusi avaldamisvõimaluse saamine
rootsi lehtedes, sest „[a]valiku sõna värvavad on siin eriti võõrastele kitsad” (EKM
EKLA, f 356, m 8:17, 17. VII 1994). Uibopuu ei andnud siiski alla, vaid püüdis visalt
rootsi ajalehtedele kaastööd teha, kuna tundis „vajadust „rahvavalgustuslikuks” tege-
vuseks võõraste hulgas” (EKM EKLA, f 356, m 8:17, 17. VII 1994). Püüdlus valgus-
tada rootslasi Eesti olukorra asjus näitab sünnimaa olulisust paguluse lõpuni. Sisse-
rändajad võivadki kasutada rahvusülest ruumi poliitiliselt, kui neil õnnestub suunata
arutelu oma kodumaa olukorrast. Kui nad loovad võrgustiku teistega, saavad nad
tegutseada poliitilise muutuse nimel, kasvatada rahvusvahelist teadlikkust oma kodu-
maa olukorrast ning avaldada survet poliitiliseks muutuseks kodumaal. (Adamson
2002: 156)

Peale ajalehtede olid eestlastele kitsad ka ilukirjanduse värvad. Üle 40 aasta Root-
sis elanuna tundis Uibopuu ikka veel, et eesti kirjanikel on raske saada Rootsi kir-
janduselu osaks. Tema meelest tundsid rootsi kirjastused „otse seletamatut tõrksust”
pagulaste keeltest tõlkimise vastu (EKM EKLA, f 356, m 20:15, 19. II 1988). Sellises
olukorras ei ole seda vähe, et rootsi keelde on tõlgitud viis Uibopuu romaani. Temalt
ilmus rootsi keeles ka novellikogu „Ingenstans att ta vägen” (1983, nimenovelli peal-
kiri eesti keeles „Kuhu sa, hing, lähed?”), samuti üksikuid novelle. 1960. aastal sai ta
esimese väliseestlasena Rootsi kirjanike liidu liikmeks (Tonts 2004: 24). Kõik need
saavutused räägivad sellest, kui visalt püüdis Uibopuu raskustest hoolimata pääseda
rootsi kirjandusmaailma.

Niisiis kujunes Rootsist vähehaaval Uibopuu jaoks kodu, aga ka Eesti kodu ei
kadunud tema mõtetest kuhugi. Katarzyna Jerzak (2009: 400) ongi väitnud, et pagu-
lased mõistavad reaalsust kaksiti, sest kuigi nad tegutsevad uues keskkonnas, osutab
nende sisemine kompass ikkagi minevikukodu suunas, mis mõjutab olevikutaju.
Üldine eeldus, et inimesel on üks kodu ühes riigis, on lihtsustus tänapäeva maa-
ilmas, aga väärtõlgendus ka ajalooliselt, kuna inimene on varemgi võinud luua kodu
eri paikadesse (Settles 2001: 639). Võibki väita, et Uibopuul oli kodu mitmes paigas.
Peale Eesti ja Rootsi lisas ta 1983. aastal ilmunud essees oma kodumaade nimekirja
ka Soome, kus ta oli pärast Eestist põgenemist elanud ainult aasta. Soome, selle olu-
kord ja saatus olid toona tekitanud ühtekuuluvus- ja kodutunde, mis jäi püsima.
(Uibopuu 1987: 152–153)

Koduigatsus ja kodunostalgia

Kuigi Uibopuu vähehaaval kodunes Rootsis, kestis igatsus Eesti järele kogu pagulusaja. Juba 1945. aasta kevadel kirjutas ta, et tunneb esimest korda oma pagulaselus tõeliselt „painavat koduigatsust” (SKS KIA 1387:1:59, 4. IV 1945). Eestist põgenedes oli ta jätnud seljataha senise stabiilse elu, lapsepõlve kodutalu, kodumaa ja pere. Koju olid jäänud ema Emilie ja õde Maimu, rindele vend Juhan. Side nende ja teiste Eestisse jäänud sugulaste ja lähedastega katkes pikaks ajaks täiesti.

1946. aastal kirjutas Uibopuu nii tugevast koduigatsusest, et „selle pöörises kustub kõik muu” (SKS KIA 1387:1:139, 5. V 1946). Koduigatsus ilmnes ka unes. Näiteks 1945. aasta septembris kirjutas Uibopuu Reijonenile unenäost, kus ema oli olnud „just nagu siinsamas minu lähedal” juttu rääkimas ja samal ajal oli Uibopuu ikkagi tundnud ema järele kurba igatsust (SKS KIA 1387:1:103, 23. IX 1945). 1947. aasta suvel nägi ta jälle unes ema ja kodu: „Olin jõudnud koju, embasin teda ja nutsin rõõmust” (SKS KIA 1387:1:215, 13. VII 1947).

Uibopuu igatses ühtaegu kodukohta, lähedasi inimesi ja kodumaad. Tema mõtetes ei eristunud nad üksteisest, kuna nende saatus oli lahutamatu seotud. „Kõike kustutav” koduigatsus suurendas iha pääseda tagasi koju, saada varasem kodu tagasi. Avtar Brah (1998: 192) on leidnud, et diasporaakogukondade kodu on sageli müütiline ihapaik ja võib nii seonduda vajadusega see enesele nõuda. Seesugusele arusaamale ja ihale tugines ka eesti pagulaste teguviis laiemalt: paguluses püüdsid nad oma kodumaad kultuurilise ja poliitilise tegevuse kaudu tagasi saada (nt Undusk 2008: 2260).

Paguluse kestes hakkas koduigatsus üha rohkem võtma nostalgia kuju: see muutus igatsuseks minevikukodu järele, mida enam tagasi saada ei olnud võimalik, samuti lapsepõlve ja nooruse maastike järele. Pagulust määratlevaks teguriks ongi tihti peetud nostalgiat, sest koju naasmise võimatusest sündinud pidev koduigatsus eristab pagulasi näiteks emigrantidest, ajutiselt välismaal elajatest ja nomaadidest (Polouektova 2009: 439). Nostalgia võib olla niihästi piinarikas kui ka lohutav. Näide sellest, kuidas minevikukodu meenutamine võib lohutada, on Uibopuu kiri Reijonenile 1945. aasta septembrist, kus ta soojalt ja südamlikult kirjutab lapsepõlve ja noorusmälestustest, mille pinnalekerkimise tõttu on ta viimastel päevadel olnud „kuidagimoodi liigutatud” ja meenutanud „palju läinut”. Mälestused lõpetab ta lausega: „Loen saksa raamatut ja saadan nii oma noorusmaale mälestussuudluse” (SKS KIA 1387:1:103, 23. IX 1945). Pagulasele võivad niisugused lohutavad mälestused olla väga olulised, sest kirjelduste kaudu on võimalik säilitada ja taasluua kaotatud kodu ja möödanik ning nõnda võivad need omandada kompenseeriva, isegi vabas-tava mõõtme (Rubenstein 2001: 6).

Peale lohutuse tundis Uibopuu ka valulikku nostalgiat. Näiteks 1960. aastal kirjutas ta emale, et on jõuluajal alati koduigatsusest ja vanadest mälestustest haige, „nii et see kurbus vahel teiste vastu ümberringi isegi ebaviisakas võib näida” (EKM EKLA, f 356, m 36:13, 5. II 1960). Kümme aastat hiljem kirjutas ta, et on mõttes jälle „oma lapsepõlve jõuludes tagasi”, ja jätkas: „Ajad, mida kunagi ei saa unustada. Kõik jõulupühad võõrsil on mulle tegelikult leinapäevad olnud. Aga võibolla elame

üldse võõras maailmas?” (EKM EKLA, f 356, m 1:1, 10. I 1970) Selline valulik nostalgia on omalaadne lein ja kummitav igatsus, millega seonduvad varasemad suhted ja paigad, nii mälestuslikud kui ka kujutluslikud, mis tungivad inimese olevikuilma, komplitseerivad seda ja mõjutavad tema suhtumist oleviku kogemusse ja suhetesse (Rubenstein 2001: 5). Siia kuulub ka rusuv äratundmine, et kadunud maailma ei ole võimalik enam kunagi tagasi saada. See võib ilmnedä muutuste tõrjumise või minevikku takerdumisena, aga ka positiivse toimetulekuviisina. (Rossi, Seutu 2007: 8–9) Uibopuu kõikus nende mõlema vahel, ent aegamööda muutus nostalgia positiivsemaks ja ta hakkas ilusat Eesti-minevikku väärtustama. Ta tundis, et peab säilitama mälestuse kodumaast ja sealsetest inimestest, samal ajal oleksid mälestused ise nagu ajapikku selginenud ja süvenenud, nii et koduigatsus kasvas (EKM EKLA, f 356, m 29:12, 5. XII 1965). Mälestusi säilitades ja selitades õnnestus Uibopuul alal hoida eesti identiteet ja samal ajal pääseda vajumast piinavasse nostalgiasse.

Kuigi Uibopuu igatses kaotatud kodu Eestis, tundus mõte sinna naasmisest ikkagi raske. Näiteks kui Reijonen käis 1978. aastal oma endises kodukohas, Nõukogude Liidule loovutatud Kuokkalas, kirjutas Uibopuu talle, et ta ise ei „oleks enam suutnud minna oma kodumaile jalutama” (SKS KIA 1388:1:623, 5. IX 1978). Samal aastal kirjutas ta vanale kodukandituttavale Eestis, et temast ei ole enam koju käima tulijat, sest reis on väsitav ja suur osa pagulasi kannatab „ülepingutatud südame all”. Sellest hoolimata oli reis Eestisse Uibopuule „ilusaks unistuseks ja palavaks sooviks”. (EKM EKLA, f 356, m 1:1, 5. VIII 1978)

Oma tädile Alide Sapkowskile, kes elas Venetsueelas, kirjutas Uibopuu 1968. aastal, et pärast 26 pagulasaastat tunneb ta, et tal ei ole „kusagil kodumaad, ka kodumaal enam mitte, seal vist kõige vähem” (EKM EKLA, f 356, m 30:17, 28. XI 1968). Kümme aastat hiljem kirjutas ta tuttavale Juhani Sinimäele, et see, „kes on kodust ära olnud liiga kaua”, ei tunnegi tagasi tulles end enam alati kodus, sest muutunud on ta ise ja ka kodu (EKM EKLA, f 356, m 30:43, 24. XII 1978). Täielik kojujõudmine nõuaks peale ruumilise liikumise ka ajarändu (Jansen 1998: 96). Uibopuu kirjutas: „Niiviisi tekib igavene kodutus, mis paradoksaalselt võttes võib ka omamoodi kodutundeks kasvada : kodus kodutuses! Mustlane või hulkur ei tunne end hästi nelja seina vahel või piiratud õueaias... Aga kodu on neilegi unistustes ja unenägudes koht, kuhu igatsetakse! Mida lähemale igavesele unele, seda tugevamalt.” (EKM EKLA, f 356, m 30:43, 24. XII 1978)

Kui Eestis toimusid poliitilised muutused, glasnost ja avanemine, kirjutas Uibopuu jälle koju naasmise keerukusest. Tema meelest ei võinud külaskäik kodukohta olla „rõõmus elamus, eriti vanematele, vaid kaduvuse meenutamine kõige rangemal kujul”, sest kodu on ajaga muutunud, kandes näiteks märke seal elanud võõraste inimeste elust (EKM EKLA, f 356, m 14:6, 14. VII 1989). Koduuksest sisse astudes tajunuks Uibopuu, et rikub praeguste asukate rahu, ja tundnuks end nõnda kodukäijana, kelle koht enam ei olnud seal, kuna tema jaoks on see vaid „kaduvus ja minevik” (EKM EKLA, f 356, m 22:21, 5. V 1990).

Tagasituleku võimatus: „kodutu oma enda kodumaal”

Kui Eesti 20. augustil 1991 taasiseseisvus, avanes Uibopuul viimaks võimalus kodumaale naasta, sest enam ei pidanud alanduma reisiluba taotlema okupatsiooni-võimult. Seni oli Uibopuu poliitilistel põhjustel kategooriliselt keeldunud Eestisse reisimast: nii õnnestus tal kinni hoida pagulase staatusest. Kodumaal tahtis ta enne-kõike käia külas sugulastel, näha pereliikmete haudu ja vana kodukanti (nt EKM EKLA, f 356, m 14:6, 12. VI 1992). Reisiga seostus siiski üks hirm: sealt saadavad muljed ei pruukinud ühtida „mälus säilinud maailmaga”, nii et mälestused võisid tuhmuda ja kaotada tõeväärtuse (EKM EKLA, f 356, m 35:2, 14. VII 1992). Aastakümneid igatsetud kodu ja sellest hellitatud mälestused ähvardasid kodumaa külastamisega hajuda ja puruneda.

Hirmudest hoolimata sõitis Uibopuu 1992. aasta suvel kümneks päevaks Eestisse, kus ta käis Tallinnas, Tartus ja Lõuna-Eestis lapsepõlvemaadel. Reisilt tagasi tulles kirjutas ta oma muljetest ja tunnetest paljudele. Näiteks kooliaegsele tuttavale Erika Aland-Vernikule kirjutas ta, et ei ole reisi järel veel toibunud kirevatest muljetest, nii rõõmsatest kui ka kibedatest tunnetest, ja ei saa kõige kogetu tõttu vahel öösiti undki (EKM EKLA, f 356, m 2:23, 13. VIII 1992). Oktoobris kirjutas ta: „Rõõm muidugi sellest kogemusest, et kodumaa olemasolu pole meile olnud ainult kujutlus või müüt, et see maa ikka tõepoolest on olemas ja et selle suur looduslik-geograafiline pale on kohal ning endine. Kuid selles palges on niipalju valukurde ja arme, et issand halasta!” (EKM EKLA, f 356, m 2:23, 23. X 1992)

Kodumaa-reisil käis Uibopuu ka kodutalu Tinno juures, mille kohta kirjutas: „Maja ja mõned kõrvalhooned olid all[e]s ja suhteliselt korras, kuid mõjusid nii võõralt ja eemaletõrjuvaina, et sain kohe mulje, et see pole enam minu kodu: see on võõraste eluase, ja et sinna pole mul asja.” Sisse ta ei läinudki, sest „nii raskesti nõõris see pilt kurku”. (EKM EKLA, f 356, m 2:23, 23. X 1992) Tõlkija Benita Eisenschmidtile kirjutas ta, et ei suutnud majja sisse minna saadud „südamevalu ataki tõttu” (EKM EKLA, f 356, m 5:9, 19. VIII 1992). Uibopuu hirm, et kodumaja on muutunud ja et teda tabavad seal vanad mälestused, oli tõeks saanud.

Kuigi pärast Eesti taasiseseisvumist oli väliseestlastel võimalik jälle sinna tagasi kolida, ei pruukinud see olla lihtne. Sellest räägib Uibopuu kiri 1991. aasta oktoobrist:

Minul[t] küsitakse nüüd, et kas kolin kodumaale tagasi, kui kodumaa on vaba. Kuid siin on 50 aasta jooksul tekkinud imelik olukord, kus meil siin võõrsil ei olnud kodumaa[d], kuid oli omaenda loodud kodu. Nüüd on meil järsku kodumaa, kuid selles pole enam kodu. Nii et kodutu oma enda kodumaal. Kas suudab kaheksakümnele liginev inimene endale enam uut kodu luua täiesti muutunud tingimustes? See oleks vist niisama kui hakata vana puud kolmandat korda ümber istutama. (EKM EKLA, f 356, m 5:9, 2. X 1991)

Probleem oligi Uibopuu meelest selles, et inimesel on tarvis korraga nii kodumaad kui ka kodu (EKM EKLA, f 356, m 34:4, 27. IX 1991) ja kodu jaoks ei piisa vaid korterist või ulalusest (EKM EKLA, f 356, m 8:17, 24. X 1991).

Väljarändajate tagasitulek kodumaale on sageli raske ja segane (Kuhiwczak 2000). Nii väljarändaja kui ka kodumaa on lahusoleku ajal muutunud, nii et naasmine turvaliseks muutunud riiki ei tähenda ilmtingimata koju tagasitulekut (Warner 1994: 170). Pagulast on muutnud kohavahetus ja paguluskogemus, koduriiki jällegi poliitilised ja ühiskondlikud sündmused (Malkki 2012: 102). Samal ajal sisaldab mõte kodust ikkagi pidevust. Näiteks ootavad koju naasvad inimesed, et see oleks endine (Tuan 2006: 18). Kui aga kodu ja mälestused sellest enam kokku ei lange, tekib niinimetatud võimatu kojutuleku olukord, kus kodu ei ole ühiskondlike muutuste tõttu enam kodu ja kaotatud kodu on alles vaid mälestuse ja jälgede kujul (Jansen 1998: 96). Näiteks 1944. aastal üheksa-aastasena Lätist põgenenud Edmunds Valdemārs Bunkše (2004) on kirjutanud oma raskustest kodumaale naasmisel. 1990. aastal Lätti jõudes tundis ta, et kodu on vaid illusioon ja seetõttu on võimatu koju jõuda. Kultuuriuuriija Ian Chambers (1994: 5) väidabki, et väljaränne tekitab olukorra, kus täieliku kojujõudmise, „loo lõpetamise” lubadus ei täitu iial, kuna väljarändajad on alati justkui läbisõidul, liikumises.

Kodumaa ja kodumaja muutustest hoolimata kavatses Uibopuu tagasi Eestisse kolida ja Tinno uutelt omanikelt ära osta. Kui ta oleks talu endale saanud, oleks ta Rootsis „kõik maha jätnud ja sinna siirdunud”, aga uued omanikud keeldusid pakkumisest. „[V]õibolla on parem nii nagu see nüüd on kujunenud,” leidis Uibopuu viimaks. (EKM EKLA, f 356, m 20:15, 12. VI 1995) Raske on öelda, mida ta selle tõdemuse all täpselt silmas pidas. Ehk tundis ta salamisi kergendust, et ei pea kõrges vanuses enam uuesti kolima, puud kolmandat korda ümber istutama, olles pärast pikki, üksildasi, kodutuid ja ängistavaid pagulasaastaid leidnud Rootsis oma koha ja uue kodu.

Kaks aastat enne surma, arutades selle üle, kes ta on ja kuhu kuulub, leidis Uibopuu, et on hoolimata võõrsil veedetud aastatest jäänud eestlaseks, aga samal ajal saanud „võibolla (?) ka mingil moel eurooplaseks”, kuna tundis end viimaks „siinmail kodusena” (EKM EKLA, f 356, m 35:5, 20. I 1995). Mida Uibopuu mõtles „eurooplaseks” olemise all, ei ole selge, aga tema kirju lugedes ja neis kajastuvat paguluskogemust uurides võiks Uibopuu euroopalikkust mõista laiemalt kosmopoliitsusena: seisundina, kus inimene tunneb ja valdab erinevate paikade kohalikke kombeid. Kosmopoliit võib olla „kodus” paljudes kohtades, nii nagu Uibopuu Rootsis, Eestis ja Soomes. Kosmopoliitset või globaalset seisundit võib kogeda nii võimalusterohke olukorrana, mis pakub vahendeid raskustega toimetulekuks, kui ka ängistava seisundina, kus kindel pidepunkt ja kuuluvus puuduvad (Huttunen 2004: 150–151). Uibopuu pikkade pagulasaastate jooksul äng vähehaaval leevenes ja muutus mingil määral võimalusterohkeks seisundiks. Kui Nõukogude Liit lagunes ja Eesti taasiseisvus, avanes tal võimalus riikide vahel vabalt liikuda, nii et ta võis tunda end vaba eurooplasena (või kosmopoliidina) ilma paguluse piirava ja ettekirjutava koormata. Suhe sünnimaaga jäi pingeliseks, samal ajal kui väliseestlased hakkasid otsima oma kohta ja ülesandeid taas ülesehitatavas Eestis. Uibopuu kirjutas paljudes kirjades, et tema põlvkonna väliseestlaste jaoks jäid muutused Eestis 10–20 aastat hiljaks (nt EKM EKLA, f 356, m 34:4, 1. III 1990; m 35:2, 26. VIII 1990). „[K]õik tuleb omal ajal ehk pisut hiljem...”, tõdes ta ühes kirjas (originaali jutumärgid, EKM EKLA, f 356, m 34:4, 1. III 1990).

Lõplikult Eestisse tagasi jõudis Uibopuu alles pärast surma. Tema soovi kohaselt toodi tema tuhk Lundist Karulasse, Lüllemäe kalmistule isa kõrvale (Tonts 2004: 219).

Kokkuvõte

Jõuan lõpuks tagasi Rapport'i ja Dawsoni (1998a: 9) määratluseni, mis seostab kodu identiteediga ja mille järgi kodu on paik, kus tuntakse ennast kõige paremini. „Kõige paremini” tähendab siin kõige rohkem, mitte kõige õnnelikumalt. Paguluse algusaastatel oli Uibopuu vaimne kodu, millega käisid koos inimsuhted ja mälestused ning mis ühtlasi oli iseene kõige paremini tundmise paik, jätkuvalt Eestis. Rootsi-kodu tähendas Uibopuule esialgu ennekõike elukohta: kindlat eluaset, katust pea kohal, soojust ja turvalisust. Aastakümneid kestnud paguluse jooksul muutusid uus ja võõras koht ja seisund (Rootsi ja Lund, kirjaniku-kirjastaja-õppejõu amet) tuttavaks ja turvaliseks. Samuti pakkus Rootsi Uibopuule sõnavabadust (mis kodumaal puudus), teisalt avanesid Rootsi ühiskonna avaliku sõna väravad pagulasele, „võõrale”, raskesti. Rootsiga ei seostunud ka mälestused lapsepõlvest, noorusest ja varasest täiskasvanueast, pere ja lähedased sotsiaalsed suhted, emakeelne keskkond ja rahvuskultuur, mis kõik olid jäänud mineviku-Eestisse. Neist tundis Uibopuu Rootsis puudust ning need olid tema identiteedi ja kodukogemuse püsiv osa. Neist lahusolek tõi esile iha neist osa saada. Uibopuu sisustaski enesele kodu mõiste, jutustades endale lugusid neist kadunud asjadest. Samal ajal arutles ta omaenese paiga ja kodumõistmise üle, lähtudes kodu mitmemõõtmelisusest (kodumaa vs. kodu). Nõnda kasvasid paguluses eneseteadvus ja enese „kõige paremini” tundmine. Eesti ja kodutalu olid aga nõukogude ajal muutunud Uibopuu jaoks paikadeks, kus segunesid uus ja vana, mälestused ja uued tuuled. Kui igatsused aastakümneid hiljem täitusid, ei tundnud Uibopuu „koju” jõudes ennast seal enam „kõige paremini”.

Kodu, mis enne pagulust asus selgesti Lõuna-Eestis, oli pagulasaastate jooksul jagunenud kolmeks kokkupõimunud elupaigaks: Rootsi koduks, mälestuste nostalgiliseks Lõuna-Eesti koduks ning taasiseseisvunud Eesti Vabariigiks. Rootsi kodu koosnes nii füüsilisest elupaigast, mida Uibopuu jagas abikaasaga, kui ka sotsiaalsetest suhetest. Samuti oli Lundis tuttav argipäev, sisukas töö ja ümberringi eesti kogukond. Mälestuste nostalgiline Lõuna-Eesti kodu jäi nõukogude-eelsesse aega. Sellega käisid koos pere ja teised lähedased, kellest Uibopuu pagulasena lahus pidi olema. Selle kodu juurde kuulusid ka armsad Lõuna-Eesti maastikud ja kodutalu Tinno. Uibopuu kodu kolmas mõõde, taasiseseisvunud Eesti Vabariik, oli samuti kodukogemuse tähtis osa. Eesti Vabariigis asus ja tegutses rahvuskogukond ja emakeelne kultuuriringkond – kõik see, mille eest Uibopuu kogu paguluse jooksul võitles ja millel rajanes tema rahvusidentiteet. Eestis elasid ka uued sugulaste põlvkonnad, näiteks Uibopuu surnud õe-venna lapsed. Peale nende kolme kodu mõõtme sai pagulasaastatel Uibopuu jaoks oluliseks paigaks veel Soome, sest seal veetis ta lühemaid ja pikemaid perioode, õppis ära soome keele ja sõlmis lähedasi suhteid soomlastega. Ennekõike poliitiliste arengute tõttu jäi Soome siiski muude elukohtade kõrval tagaplaanile.

Uibopuu kodutähenduse jagunemine kinnitab antropoloog Karen Fog Olwigi (1998: 226) väidet, et kodu võib viidata eri tegevuskohtadele, kuhu indiviid oma identiteedi paigutab ja kus ta seda kujundab. Uibopuu eri kodud tekivad paiga, sotsiaalsete suhete, identiteedi ja neist jutustatud lugude (mälestuste ja hingemaastike) varal. Nõnda jäigi kodu tähendus Uibopuu jaoks kogu paguluse jooksul mitme-mõõtmeliseks, lausa vastuoluliseks.

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
JOHANNA ROSS

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKM EKLA):

- f 341, m 60:27. Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjavahetus. Kirjad Valev Uibopuult 8. X 1950 – 5. IX 1975.
- f 356, m 1:1. Valev Uibopuu kirjad Roland Aabelile 10. IX 1968 – 19. XI 1988.
- f 356, m 2:23. Valev Uibopuu kirjad Erika Aland-Vernikule 28. VIII 1985 – 22. VIII 1996.
- f 356, m 5:9. Valev Uibopuu kirjad Benita Eisenschmidtile 12. II 1971 – 21. X 1996.
- f 356, m 8:17. Valev Uibopuu kirjad Maimu Hallingule 3. IX 1988 – 6. XII 1996.
- f 356, m 14:6. Valev Uibopuu kirjad Oskar Kruusile 24. I 1969 – 17. XI 1996.
- f 356, m 20:7. Valev Uibopuu kirjad Endel Mallenele 30. IX 1988 – 3. X 1996.
- f 356, m 20:15. Valev Uibopuu kirjad Aksel Mark'ile 23. IV 1966 – 12. VI 1995.
- f 356, m 22:21. Valev Uibopuu kirjad Jüri Naaritsale 18. XI 1988 – 3. XII 1996.
- f 356, m 24:6. Valev Uibopuu kirjad Eino Parikkale 7. XI 1956 – 21. I 1972.
- f 356, m 26:4. Valev Uibopuu kirjad Anna Pärsimägi'le 4. I 1943 – 31. VIII 1984.
- f 356, m 29:11. Valev Uibopuu kirjad Heiti Roht'ile 25. III 1981 – 17. XI 1996.
- f 356, m 29:12. Valev Uibopuu kirjad Marta Roht'ile 10. X 1964 – 7. V 1973.
- f 356, m 30:17. Valev Uibopuu kirjad Alide Sapkowskile 27. IX 1959 – 25. V 1980.
- f 356, m 30:43. Valev Uibopuu kirjad Juhan Sinimäele 1. VII 1969 – 6. XII 1984.
- f 356, m 34:4. Valev Uibopuu kirjad Eerik Tederile 2. I 1973 – 6. IV 1996.
- f 356, m 35:2. Valev Uibopuu kirjad Aare Tiisvälile 2. I 1989 – 10. XI 1996.
- f 356, m 35:5. Valev Uibopuu kirjad Ülo Tontsil 3. X 1990 – 10. IX 1996.
- f 356, m 36:13. Valev Uibopuu kirjad Emilie Uibopuule 2. V 1957 – 29. IV 1965.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Arkisto, Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS KIA):

Tuuli Reijosen arkisto, kirjekokoelmat 1387–1388, Valev Uibopuun kirjeet Tuuli Reijoselle.

KIRJANDUS

Adamson, Fiona B. 2002. Mobilizing for the transformation of home. Politicized identities and transnational practices. – *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home.* Toim. Nadje Al-Ali, Khalid Koser. London: Routledge, lk 155–168.

- Al-Ali, Nadjé; Koser, Khalid 2002.** Transnationalism, international migration and home. – *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home.* Toim N. Al-Ali, K. Koser. London: Routledge, lk 1–14.
- Annus, Epp; Epner, Luule; Järv, Ants; Olesk, Sirje; Süvalep, Ele; Velsker, Mart 2001.** Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.
- Arnold, Kathleen R. 2004.** Homelessness, Citizenship, and Identity: The Uncanniness of Late Modernity. Albany: State University of New York Press.
- Berger, John 1984.** *And Our Faces, My Heart, Brief as Photos.* London: Writers & Readers.
- Blunt, Alison; Dowling, Robyn 2006.** *Home.* Abingdon: Routledge.
- Boccagni, Paolo 2016.** *Migration and the Search for Home: Mapping Domestic Space in Migrants' Everyday Lives.* New York: Palgrave Macmillan.
- Boym, Svetlana 2001.** *The Future of Nostalgia.* New York: Basic Books.
- Brah, Avtar 1998.** *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities.* London: Routledge.
- Bunkše, Edmunds Valdemārs 2004.** *Geography and the Art of Life.* Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Castles, Stephen; Davidson, Alastair 2000.** *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging.* London: Macmillan.
- Chambers, Iain 1994.** *Migrancy, Culture, Identity.* London–New York: Routledge.
- Daly, Gerald 1996.** *Homeless: Policies, Strategies, and Lives on the Street.* London: Routledge.
- Fog Olwig, Karen 1998.** *Epilogue: contested homes: home-making and the making of anthropology. – Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement.* Toim Nigel Rapport, Andrew Dawson. Oxford: Berg, lk 225–236.
- Gadamer, Hans-Georg 2004.** *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa.* Tlk Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino.
- Harinen, Päivi 2000.** *Valmiiseen tulleet. Tutkimus nuoruudesta, kansallisuudesta ja kansalaisuudesta.* Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Huttunen, Laura 2004.** *Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. – Puhua vastaan ja vaieta: Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista.* Toim Arja Jokinen, L. Huttunen, Anna Kulmala. Helsinki: Gaudeamus, lk 134–154.
- Hyry, Katja 2011.** *Meistä jäi taas jälki. Miten Vienen pakolaiset etsivät paikkaansa, kertoivat kokemastaan ja tulivat kuulluiksi 1900-luvun Suomessa. Väitöskirja.* Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Jansen, Stef 1998.** *Homeless at home: narrations of post-yugoslav identities. – Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement.* Toim Nigel Rapport, Andrew Dawson. Oxford: Berg, lk 85–109.
- Jerzak, Katarzyna 2009.** *Life in translation: exile in the autobiographical works of Kazimierz Brandys and Andrzej Bobrowski. – The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium.* Toim John Neubauer, Borbála Zsuzsanna Török. New York: Walter de Gruyter, lk 400–415.
- Kissoon, Priya 2015.** *Intersections of Displacement: Refugees' Experiences of Home and Homelessness.* Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Kuhiwczak, Piotr 2000.** *When the exile returns. – Literary Expressions of Exile: A Collection of Essays.* Toim Roger Whitehouse. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, lk 31–45.

- Lister, Ruth 2007.** Introduction. – Gendering Citizenship in Western Europe: New Challenges for Citizenship Research in a Cross-National Context. Toim R. Lister, Anneli Anttonen, Ute Gerhard, Jet Bussemaker, Fiona Williams. Bristol: Policy, lk 1–14.
- Malkki, Liisa 2012.** Kulttuuri, paikka ja muuttoliike. Tampere: Vastapaino.
- Nousiainen, Kirsi 2004.** Lapsistaan erillään asuvat äidit. Äitiysidentiteetin rakentamisen tiloja. Väitöskirja. Jyväskylän Minerva.
- Polouektova, Ksenia 2009.** „Is there a place like home?” Jewish narratives of exile and homecoming in late twentieth-century East-Central Europe. – The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium. Toim John Neubauer, Borbála Zsuzsanna Török. New York: Walter de Gruyter, lk 432–472.
- Raag, Raimo 1995.** Virolaiset Viron ulkopuolella. – Viro: historia, kansa, kulttuuri. (SKS:n toimituksia 610.) Toim Seppo Zetterberg. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 339–376.
- Raag, Raimo 2001.** Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet ja kultuur 1944–1991. – Eesti identiteet ja iseseisvus. Koost Albert Bertriau. Tallinn: Avita, lk 177–195.
- Rapport, Nigel; Dawson, Andrew 1998a.** The topic and the book. – Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement. Toim N. Rapport, A. Dawson. Oxford: Berg, lk 3–17.
- Rapport, Nigel; Dawson, Andrew 1998b.** Home and movement: A polemic. – Migrants of Identity: Perceptions of Home in a World of Movement. Toim N. Rapport, A. Dawson. Oxford: Berg, lk 19–38.
- Ritivoi, Andreea Deciu 2002.** Yesterday’s Self: Nostalgia and the Immigrant Identity. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Rossi, Riikka; Seutu, Katja 2007.** Nostalgian lukijalle. – Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävistä ja muistista. (SKS:n toimituksia 1137.) Toim R. Rossi, K. Seutu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 7–12.
- Rubenstein, Roberta 2001.** Home Matters: Longing and Belonging, Nostalgia and Mourning in Women’s Fiction. New York: Saint Martin’s Press Inc.
- Settles, Barbara H. 2001.** Being at home in a global society: A model for families’ mobility and immigration decisions. – Journal of Comparative Family Studies, nr 32, lk 627–645.
- Tonts, Ülo 2004.** Valev Uibopuu. Elu ja loomingu lugu. (Eesti kirjanikke.) Tartu: Ilmamaa.
- Tuan, Yi-Fu 2006.** Paikan taju: aika, paikka ja minuus. – Paikka: eletty, kuviteltu, kerrottu. (Kalevalaseuran vuosikirja 85.) Toim Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen, Ulla Piela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 15–30.
- Uibopuu, Valev 1987.** Ajavoolu võrendikest. Mõtteraamat kirjanduse, keele ja kultuuri vallast. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Undusk, Jaan 2008.** Eesti, eksiil ja Välis-Eesti. Väike mentaliteedilugu. – Akadeemia, nr 10, lk 2257–2286.
- Vilkko, Anni 1998.** Kodiksi kutsuttu paikka. Tapusanalyysi naisen ja miehen omaelämäkerroista. – Liikkuvat erot: Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Toim Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen, A. Vilkko. Helsinki: Vastapaino, lk 27–72.
- Warner, Daniel 1994.** Voluntary repatriation and the meaning of return to home: a critique of liberal mathematics. – Journal of Refugee Studies, kd 7, nr 2–3, lk 160–174.

Yuval-Davis, Nira; Kannabirān, Kalpana; Vieten, Ulrike 2006. Introduction: Situating contemporary politics of belonging. – *The Situated Politics of Belonging*. Toim K. Kannabirān, U. Vieten, N. Yuval-Davis. London–Thousand Oaks, Calif.: SAGE, lk 1–14.

Anna Hukka (sünd 1989), MA, Helsingi ülikooli ajaloo ja kultuuripärandi doktorant (Yliopistonkatu 3, 00014 Helsinki), anna.hukka@helsinki.fi

The various aspects of home: Valev Uibopuu's exile years

Keywords: exile, Estonian exile literature, Estonian diaspora, correspondence, home

Writer Valev Uibopuu (1913–1997) lived in exile from 1943 until his death. During the whole exile period he held an active correspondence, especially with Estonians living in Estonia and with members of the Estonian diaspora, as well as with his first wife Tuuli Reijonen, who lived in Finland. These letters lay the foundation to this article, which is focused on his changing experience of home in exile. Thus I tried to find out what home meant to Uibopuu, how his concept of home developed in exile and how Uibopuu began to feel at home in Sweden, what kind of desires he related to home, how these desires were realized and what kind of senses of belonging and being an outsider he felt in exile. The hermeneutic approach has helped me to go through the letters.

Uibopuu lived in several apartments during his exile years. He lived in Stockholm metropolitan area until 1954 when he moved to Lund after a short stay in Helsinki. In Lund he lived until his death. During the first years in exile Uibopuu's home was mentally still in Estonia, while home in Sweden meant above all a concrete dwelling providing a roof over his head, shelter and safety. But during the decades-long refugeehood the new and unfamiliar situation developed into a secure and familiar one. Home, which before refugeeness had been clearly in Southern Estonia, was divided into three different areas of life (which though were bundled together): home in Sweden (private apartment, wife, work, everyday life and Estonian diaspora), home in South-Estonia based on nostalgic memories (years before the Soviet period, family, relatives, landscapes of South-Estonia, private family house) and the Republic of Estonia after regaining its independence (national community and Estonian cultural milieu – something Uibopuu fought for all through the exile years and the things on which he built his national identity). Besides these three areas of home, Finland became an important place too (his first wife, friends, the Finnish language).

So Uibopuu's homes were made up of places, social relationships, identities, memories and stories. While in exile, Uibopuu had to reflect on his place and meaning of home more than he would have done back in Estonia, which led to a keener awareness of the notion.

Anna Hukka (b. 1989), MA, University of Helsinki, doctoral student of History and Cultural Heritage (Yliopistonkatu 3, 00014 Helsinki), anna.hukka@helsinki.fi